

SÕNA- JA NIMESELETUSI

Mõnele märksõnale on sulgudes lisatud paali- (pl.) ja sanskriti- (skr.) -keelsed vasted. Selgitustes on paksult trükitud need sõnad, mis ka ise esinevad märksõnadena.

Atula – Buddha õpilane.

Brahma – brahmanismis ja hinduismis ülijumal, universumi looja; budismis on aga isegi tema vaid üks sansaaraolenditest ja seega Buddhast (**Virgunust**) alamal tasemel.

Džambu – mütoloogiline jõgi.

erak – ilmalikust elust tagasi tõmbunud inimene; budistlikus kontekstis **munga** ehk bhikšu sünonüüm.

erakrändur – tähendab nii budistlikku kui ka muud õpetust järgivat askeeti.

erakuelu – budistlikus kontekstis ilmalikust elust eemaletõmbunud eluviis kerjusemunga (vt. ka **eraldumine, erak, erakrändur, munk**).

eraldumine, eraklus – tagasitõmbumine ilmalikust elust, pühendumine Buddha Seadmuse õppimisele ja teostamisele.

ettevõtlikkus – tähendab siin eelkõige mõttetut rabelemist, mis tundub rabelejale enesele väga mõttekas.

Gautama – Buddha suguvõsanimi.

hetk – viide sellele, et inimeseks sündimise võimalus on üliharuldane ja inimelu kestvus üürrike.

hoolimatus – **hoolivuse** vastand; hooletu, tähelepanematu suhtumine teistesse ja iseenesesse, mille põhjuseks on vähene kontroll oma meele üle.

hoolivus – positiivne meelestatus kõigesse ümbritsevasse ja muidugi ka iseenesesse; hoolivusele on vastandatud **hoolimatus**.

Hüvesläinu (pl., skr. *sugata*) – Buddha (**Virgunu**) üks epiteete.

hüvesõber – õpetaja; laiemalt iga inimene, kellelt on midagi õppida.

ihu – elav keha, inimese individuaalsuse kandja. Üks kolmest, millega inimene kogu aeg tegusid teeb (ülejäönud kaks on **jutt** ja **meel**). Budist peab kõiki kolme alati hoolega jälgima ja talitsema.

imevägi – Vana-Indias, ka budistide seas, usuti, et kõrgele teostustasemele jõudnud inimesed valdavad mitmesuguseid imevõimeid ja -vägesid, millest üks on võime silmapilkselt läbi ilmaruumi liikuda.

Indra sammas – muistsete India linnade väravate ette paigaldatud sammas, siin püsivuse sümbol.

isiksuse koostisosad – selle mõistega tähistatakse inimeseksust moodustavaid koostisosi, mida budismi seisukohalt on viis: kuju ehk välimus, tunne ehk tundmine, mõistete moodustamine ehk mõtestamine, motivatsioonid ehk meeolud ehk (päris täpses tõlkes) "kokkutehtused" ning viiendana teadvus ehk teadvustamine. 202. salmis nimetatakse isiksuse koostisosi suurimaks "viletsuseks", sest budismi järgi on just need, õieti usk nende, seega ka isiksuse püsivusse ja muutumatusse **sansaara** ja **kannatuse** aluseks.

Jama (pl., skr. *yama*) – budistlikus mütoloogias jumal-allilmadevalitseja.

janu – kõige laiem termin (algkeeles täpselt sama tähendusega kui eesti keeles), mis tähistab inimest **sansaaras** hoivaid tendentse. Kõige tähtsamad on olemisejanu, olematusejanu ja lõbujanu. Olemisejanu sisse mahub elujanu ja olematusejanu sisse surmajanu.

jutt – oskus kõneleda, kõnefunktsioon. Üks kolmest, millega inimene kogu aeg tegusid teeb (ülejääänud kaks on **ihu** ja **meel**). Budist peab kõiki kolme alati hoolega jälgima ja talitsema.

kaheksaosaline tee – budistlik tee, mille teostamine viib **kannatuse** lakkamisele (neljas **neljast õilsast tõest**) ja mis koosneb järgmistest osadest: õige vaade, õige kavatsus, õige jutt, õige tegu, õige

eluviis, õige püüdlus, õige järelemõtlemine ja õige keskendumine.

kaitse alla minek – nn. "budistliku usutunnistuse" vastuvõtmine, millega budist tunnistab, et ta läheb **Virgunu**, **Seadmuse** ja **Koguduse** (Buddha, Dharma ja Sangha) kaitse alla ning võtab omaks budistliku eluviisi ja maailmavaate.

kaks seadmust – siin on ilmselt silmas peetud kaht **kujustamis**viisi. Esimene – rahusus ehk rahulikkus seisneb tähelepanu keskendamises mingile objektile, teine – vaatlemine tähendab aga selle igakülgset sisemist uurimist.

kannatus (pl. *dukkha*, skr. *duh*□*kha*) – budismi järgi Buddha **Seadmust** mitte mõistvate **sansaaras** tiirlevate olendite elu pärisosa; kõik, mis teeb meie elu raskeks ja väljakannatamatuks.

keskendumine (pl., skr. *samādhī*) – meele kõike muud välistav suunamine ehk meelestamine ühele tugiobjektile, mida hakatakse loogikavahenditega analüüsima. *Samādhī* sõnasõnaline tähendus on 'kokkusissemõtlemine' (*sam+ā+dhi*), seega on eestikeelne 'keskendumine' ka etümoloogiliselt õigustatud tõlkevaste.

Kogudus (pl. *sangha*, skr. *sam*□*gha*) – Buddha õpetuse järgijad ja teostajad kõikjal ja igal ajal, kuid ka iga üksik budistide grupp. Koos **Virgunu** (Buddha) ja **Seadmusega** (Dharma) moodustab nn. Kolmikaarde, mille **kaitse alla** budistid õpetust vastu võttes lähevad.

kollane rüü – budistliku munga rõivas; kollase rüü kandja on **munk**, kes peab kõiges järgima Buddha **Seadmust**.

kujustamine (pl., skr. *bhāvanā*) – budistlikus teostuses kujundliku mõtlemisega seotud meetod, mille abil välised nähtused tuuakse enese sisse ja kujundatakse sisemiselt omasteks. 14. ja 106.-107. salmis peetakse kujustamise all silmas eelkõige enese meele arendamist.

kusarohi – kõrreline rohttaim Indias.

kõlbelisus (pl. *sīla*, skr. *śīla*) – üks budistlikke põhiväärtusi, mis kõige üldisemalt seisneb hoidumises viiest väärtust: tapmisest, valetamisest, varastamisest, liiderdamisest ja joovastavate ainete pruukimisest (need on üles loetud 246.-247. salmis). Kõlbelisest käitumisest räägib ka X pt. "Vägivald".

kõrvaldanud isa ja ema... – kaksisalm 294-295 tähendab, et oma meeles kõrvaldatakse sõltuvus perekondlikest ja ühiskondlikest sidemetest ning pühendatakse Buddha **Seadmusele**. Seda kohta on traditsiooniliselt tõlgendatud ka teistmoodi: «Hävitatud eneses kire ja uhkuse, usu igavikku ja usu kaduvusse, hävitatud meelenaudingud, läheb **vaimulik** (braahman) edasi, tundmata südamevalu. Hävitatud eneses kire ja uhkuse, usu igavikku ja usu kaduvusse, hävitatud hirmu ohtude ees, läheb vaimulik edasi, tundmata südamevalu.»

Lõputegija – **Māra** epiteet.

Maghavat – 'Võimukas'; Vana-India vanima usundi, veedade usundi peajumala Indra üks nimetusi.

maja – sellega peetakse mõistukõneliselt silmas **janudest** sõltuvat inimisiksust; janud ongi 'majaehitajad' ehk isiksuse ja "mina" loojad ning suunajad **sansaaras**.

Māra – surmajumal india usundites ja mütoloogias; budismis tähendab laiemalt kõiki suundumusi, mis vastanduvad Buddha **Seadmusele** ning juhivad inimest, kultuuri ja maailma hukatusse.

meel (pl. *citta*, *ceto*, *mano*; skr. *citta*, *cetas*, *manas*) – inimmeel kõige laiemas mõttes, aga ka meelsus, meelestatus, mõtlemine jne. Budismi seisukohalt ongi kõige olulisem õppida oma meelt jälgima, kontrollima ja arendama ehk puhastama, mida õpetab ka "Dhammapada", eriti selle III pt. "Dhammapada" I pt. 1-2 mõte on selles, et kõik **seadmused** (kultuur, kultuurid, kultuurielemendid, kultuuride elemendid, tekstid, tekstide elemendid, normid, hinnangud jne.) on loodud inimmeele poolt. Samuti on meel üks kolmest, millega inimene kogu aeg tegusid teeb (ülejäänud kaks on **ihu** ja **jutt**). Budist peab kõiki kolme alati hoolega jälgima ja talitsema.

meelemürgid – sõnasõnalt 'voolused'; tähenduselt sarnane **meeleplekkidele**; himudest, väärvaadetest ja rumalusest tingitud meeleolud, mis takistavad virgumist.

meeleolud – üks **isiksuse koostisosadest**, motivatsioonid, mis sunnivad inimest tegutsema, teod aga suurendavad **kannatust**.

meeleplekid – negatiivsed emotsioonid ja väärvaadet; laiemalt, kõik meeleolud, mis takistavad

meele **virgumist**.

mets – tähendab XX, 283 soovide ja kirgede koguhulka.

munk – ilmalikust elust loobunud budist. Sageli kasutatakse selles tähenduses sanskriti keelest üle võetud sõna 'bhikšu', mille täpne tõlkevaste on 'kerjus', et aga budismi kontekstis tähistab see sõna vaid eriliste reeglite kohaselt kasinuses ja kloostrikeskkonnas elavat inimest, siis on täpsem tõlkida see 'mungaks'. Kuna algselt kuulus bhikšude kohustuslikku elutavasse (rituaalne) kerjamine, siis ei ole välistatud ka tõlkevaste 'kerjasmunk'. XXV pt. on tervikuna pühendatud budistliku munga kui inimtüübi kirjeldamisele, kusjuures rõhku pannakse tema sisemistele omadustele, mitte niivõrd välistele tunnusmärkidele.

mõistmine (pl. *pañña*, skr. *prajñā*) – tarkus, arusaamine; eeskätt arusaamine Buddha õpetuse mõttest.

mõtlus (pl. *jhāna*, skr. *dhyāna*) – mõistelisel mõtlemisel rajanev budistliku teostuse vorm. Ingliskeelses kirjanduses valitseb tendents ühendada nii 'mõtlus', '**kujustamine**' kui ka '**keskendumine**' ühe termini, kristlusest pärit 'meditatsiooni' alla. Minu meelest on see asjatu lihtsustamine, seepärast püüan oma kirjutistes ja tõlgetes järgida originaalkeeltes (sanskriti, paali, tiibeti ja hiina keel) olevaid sõnalisi erinevusi.

neli õilsat tõe – budismi õpetuse aluseks olevad tõe **kannatusest**, kannatuse põhjustajast, kannatuse lakkamisest ning kannatuse lakkamisele viivast õilsast **kaheksaosalisest teest**.

nimetamatus – väljendab **tühjuse** mõiste teist aspekti: ükski nimetus ei ole täpne.

nimi ja kuju (pl., skr. *nāmarūpa*) – selle terminiga väljendatakse isiksuse teadvuslike ja füüsiliste aspektide kogusummat; neisse kiindumine põhjustab kannatust.

nirvaana (pl. *nibbāna*, skr. *nirvānā*) – sõnasõnalt 'vaibumine', 'kustumine'; see on budismis üks paljudest terminitest, mis tähistab teadvuse ülimate seisundit, rõhutades seda, et ülimes seisundis, täiuslikkuseni arendatud meeles on kõik halvad seisundid ehk meeleplekid vaibunud. Nirvaana vastandiks on sansaara.

nuut, rihm, ahel – salmis 398 tähendavad need vihkamist, himu ja väärväiteid; takistuste all on selles salmis mõeldud teadmatust.

Nõndaläinu (pl., skr. *tathāgata*) – Buddha (**Virgunu**) üks epiteete.

oo-ütteleja (pl., skr. *bhovādin*) – seisukslikud **vaimulikud** (braahmanid) kasutasid oma üleoleku toonitamiseks tihti hüüdsõna *bho*.

patt – pahe, pahelisus; tahtlikult ehk meelega tehtud paha mõte, sõna või tegu, mis kahjustab teisi ja käib vastu Buddha **Seadmusele**; vastandub **pälvimusele** ja pälvimuslikkusele.

Pratimokša – **munkade** käitumisjuhend ehk distsiplinaarcodeks.

põrgu – budismi mütoloogia järgi üks, kõige halvem kuuest olemisviisist **sansaaras**. Ülejäänud viis on (kõrgemalt madalamale) jumalate, pooljumalate, inimeste, loomade ja rahuldamatate tontide vallad. Vastavalt oma tegude viljale sünnitakse pärast surma uuesti ühes nimetatud eluvormis. Sansaarast vabastab vaid **nirvaana**, selleni aga saab jõuda üksnes inimene. Seepärast peetakse inimesena elamist väga väärtuslikuks, inimeseks sündimise võimalust aga erakordselt väikeseks.

pälvimus – on budistlikus kontekstis **virgumist** soodustav mõjur, mida saadakse heategude, õige mõtlemise vms. teel; pälvimus vastandub **patule**.

sansaara (pl., skr. *samāsāra*) – 'ringkäik', mõiste, mis väljendab alguseta tiirlemist ümbersündide ahelas. Sansaara on alati individuaalne, mis tähendab, et seda ei saa samastada maailmaga (tähelepanuväärne, et 95. salmis on see sõna mitmuses). Sansaara lõpp on **nirvaana** ja see on samuti individuaalne.

seadmus (pl. *dhamma*, skr. *dharma*) – Buddha õpetus, budistlik kultuur; budistlike tekstide, õpetussõnade, normide kogu, samas ka iga üksik tekst, õpetussõna jne.; laiemas mõttes ja ka budismiväliselt tähendab üldse seadusi, norme, tekste, kultuure, mis aitavad meil maailma ning oma mõtlemist ja käitumist korrastada. 'Ülima Seadmuse' või 'Ülla Seadmuse' all peetakse "Dhammapadas" silmas muidugi Buddha Seadmust ehk budistlikku kultuuri ja õpetust.

Sindhu – Induse jõgi ja selle alamjooksul asuvad piirkonnad.

Surmaisand – vt. **Māra**.

tark – haritud inimene, õpetlane; budistlikus kontekstis see, kes tunneb pühakirja ja Buddha **Seadmust**.

teadmatust ehk nõmedus on budismis kõige olulisem **meeleplekk**, mis on kõikide teiste meeleplekkide põhjustaja.

Tekkimatu – tähendab salmis 383 **nirvaanat**.

Täiuslikult Virgunu – Buddha ehk **Virgunu**.

tühjus (pl. *suññata*, skr. *śūnyatā*) – hilisemas budistlikus filosoofias väga olulisele kohale tõusnud termin. Siin väljendab 'tühjus' arusaama, et sellega tähistatavat nähtust ei ole võimalik üheselt kirjeldada, sest võimalusi selleks on lõpmatul hulgal, sellepärast esinebki ta koos mõistetega **nimetamatus** ja **vabadus**.

usk – budismis tähendab usk pigem usaldust õpetuse (**Seadmuse**) ja õpetaja vastu, mitte kunagi aga pimedat uskumist.

vabadus – tähistab kõrgeima teadvuse taseme (vt. **nirvaana**, **väärikas**) aspekti, et see on vaba mõistete, vaadete, eelarvamuste, emotsioonide jne. vangistusest; sestap esineb koos mõistetega **tühjus** ja **nimetamatus**.

vaikija (pl., skr. *muni*) – tähendab tarka, ennašt täielikult ohjeldanud inimest. *Muni* esineb ka näiteks Buddha ühes nimes Šākjamuni ja tähendab 'Šākja soost vaikijat'. Buddha ilmselt siiski ei saanud kehtvalt vaikida, sest pidi õpetama, kuid suur osa hinduistlikke *muni*'sid on tõepoolest pidevalt vaikinud. Teisal (49, 225, 423) on *muni* tõlgitud ka 'targaks'.

vaimulik (pl., skr. *brāhman*□a) – India traditsioonilises ühiskonnakorralduses kõrgeima päriliku seisuse (braahmanite ehk vaimulikuseisuse) liige, kelle tegevusteks olid ette nähtud religioosete rituaalide teostamine ja õpetamine. Terve XXVI pt. näitab, et Buddha püüdis anda sellele sõnale teise tähenduse, mis ei ole seotud niivõrd päriliku järgnevuse ja preestriameti pidamisega, kuivõrd kõrgete isiklike omadustega. Braahmani tõlkimine vaimulikuks ei ole seega liiast.

valvekord – Vana-Indias jagati öö kolmeks valvekorraks. Kuid öeldut võib tõlgendada ka nii, et tark peaks kolmandiku oma elust pühendama budistlikele teostustele.

vanem (pl. *thera*, skr. *sthavira*) – budismi theravaada koolkonnas austav nimetus vähemalt kümme aastat munk olnule.

vastaskallas, teine kallas – **nirvaana**, Buddha **Seadmuse** eesmärk.

vastuvoolu mineja – 218. salmis on voolu all mõeldud olendeid **sansaaras** hoidvaid impulsse – teadmatust ehk nõmedust, himu ja vihkamist –, mitte Buddha Õpetust, nagu **voolusesse astunu** puhul. Samas, negatiivses tähenduses esineb voolus ka 337., 340., 347. ja 383. salmis.

viis – 370. salmis esineb see sõna neli korda, mille seletus on järgmine. Esimesed "viis", mis tuleb läbi lõigata on usk "mina" olemasolusse, kahtlused, kiindumus vääraste kombetalituse ja teostusse, himud ning pahatahtlikkus. Järgmised "viis", millest tuleb loobuda, on iha elada kuju omava olendina, iha elada kujutu olendina, upsakus, kärsitus ja nõmedus. "Viis", mida peab kujustama ehk arendama, on usk, tarmukus, tähelepanelikkus, keskendumine ja mõistmine. "Viis", millest munk on vabanenud, on himu, vihkamine, uhkus, nõmedus ja väärvaated.

virgumine – enese vaimse arendamise, **meele meeleplekkidest** ja **-mürkidest** puhastamise tee budismis.

virgumise koostisosad – meenutusvõime, **seadmuste** uurimine, tarmukus, rõõm, usaldamine, **keskendumine** ja võrdne suhtumine kõigisse.

Virgunu (pl., skr. *buddha*) – sanskriti- ja paalikeelse termini Buddha tõlkevaste. Virgunu, Buddha tähendab inimest, kelle **meel** on täiesti virgunud, st. valdab täielikku **mõistmist**, ning kes ei "maga" rumaluse ja mõistmatuse uimas, nagu tavalised inimesed. Buddha tõlkimine valgustatuks või valgustunuks ei ole millegagi õigustatud.

voolusesse astumine – esimene samm **väärikaks** saamise teel, st. Buddha **Seadmuse** järgimise algusmoment.

võime – nägemis-, kuulmis-, haistmis-, maitsmis- ja kompimisvõime, aga ka meespidamisvõime, mõistmisvõime jne.

vägivaldsusetus (pl., skr. *ahimsā*) – tõekspidamine, mis välistab teiste olendite kahjustamise. Vägivaldsusetus on aastatuhandeid iseloomustanud mitte üksnes budismi, vaid ka teisi Indias kujunenud religioone, nagu näiteks džainismi ja hinduismi. Vägivaldsusetuse põhimõtte tegi möödunud sajandil ülikuulsaks Mahātmā Gāndhī.

väärikas (pl. *arahant*, skr. *arhat*) – Buddha **Seadmust** järgides ja teostades teadvuse kõrgeima tasemini jõudnud inimene. Arhat on ka Buddha üheks epiteediks. Arhat on ületanud **pälvimuse** ja **patu**, sest ta ei tee enam ühtegi tegu, mis on hinnatav hea või halva vastanduses. Teisisõnu, tema teod ei kannu enam ei positiivseid ega negatiivseid vilju.

õilis (pl. *ariya*; skr. *ārya*) – budistlikus kontekstis see, kes järgib Buddha seadmust; II, 22 nimetatud 'õilsate vald' ehk valdkond tähendab õilsate meelelaadi, käitumist, eesmärke ja kõike muud, mis neid iseloomustab.